

SZEMLE — ISMERTETÉSEK

Telegdi Zsigmond 70 éves

Telegdi Zsigmondot első ízben a 15-ös autóbusz megállójában, az Egyetemi Könyvtár előtt láttam. Könyv volt a kezében, olvasott, úgy várta az autóbust. Ebben még nincs semmi rendkívüli. Akkor kezdtem el csodálkozni, amikor olvasva szállt fel a buszra (vajon honnét tudta, hogy 15-ösre száll?: akkoriban ugyanis a 2-esnek és 4-esnek is ott volt a megállója). A kalauz melletti ülőhelyre ült le és folytatta az olvasást. A könyvre pillantottam és láttam, hogy görög szöveg van kezében. Figyeltem. Hangtalanul, de észrevehető ajakmozgással olvasott. Kíváncsi voltam, hol száll le. Egyszer csak, anélkül hogy felpillantott volna a könyvből, leszállt. A Szalay utcai megállóban voltunk. Telegdi Zsigmond — akkor még nem tudtam, ki lehet — a Nyelvtudományi Intézetbe igyekezett, akárcsak én. Tűnődtem, vajon ki lehet ez az ember, aki olvasmányában elmélyedve is kitűnően boldogul a budapesti közlekedésben. Ott, akkor tudtam meg, hogy ő Telegdi Zsigmond, akinek nevét már akkor ismertem, s akinek most hetvenedik életévét ünnepeljük.

Telegdi Zsigmond egyetemi tanulmányait Budapesten, Boroszlóban és Párizsban végezte. Érdeklődésének középpontjában a sémi és iráni nyelvek történeti vizsgálata állt, de tanulmányozta a török nyelveket is. Doktori disszertációja a talmudi irodalom iráni kölcsönszavainak hangtanával foglalkozott (1933). Ez a dolgozat később, alaposan átdolgozott változatban, a párizsi Journal Asiatique-ban jelent meg.

A harmincas években több tanulmánya látott napvilágot, amelyek az orientalisztika különböző részkérdéseihez szóltak hozzá.

A későbbiekben Telegdi Zsigmond érdeklődése az újperzsa nyelvtörténet kutatása felé fordult. Különösen jelentősek a *Nature et fonction des périphrases verbales en persan* (1950), *Über die Partikelkomposition im Neupersischen* (1955), *Zur Morphologie des Neupersischen* (1961), *Zur Unterscheidung von Substantiv und Adjektiv im Neupersischen* (1962) és *Über einen Fall struktureller Homonymie im Persischen* (1964) c. dolgozatai. E tanulmányokat a szakemberek az iranisztika, azon belül az újperzsa nyelv kutatásának fontos állomásaiként tartják számon. Ugyanakkor azonban általános nyelvészeti szempontból sem érdektelenek e művek, hiszen például az újperzsa igei szóképzlet részletes jellemzésében az igei perifrázisok és az egyszeri igék szembeállítására és az ezzel kapcsolatos kérdések elméleti, szinkronikus és diakronikus, szófajtani és szóalkotástani tárgyalására, majd ezen alapuló tipológiai utalására fontos általános tanulságokat nyújtanak. Vagy egy másik példát véve: a perzsa nyelv részleges típusváltásának beható elemzése a történeti nyelvudomány egyik érdekes problémájának elméleti tisztázásához járul hozzá.

Általános nyelvészeti érdeklődése alighanem tehát éppen az újperzsa nyelvek kutatása közben alakult ki, sőt lényeges részévé vált munkásságának. Telegdi Zsigmond általános nyelvészeti munkáiban foglalkozott a nyelvtudomány történetével (e területen kiemelkedő jelentőségűek Begründungen der historischen Grammatik, Zur Geschichte der Sprachwissenschaft, Humboldt als Begründer der Sprachtypologie és Zur Herausbildung des Begriffs „sprachliches Zeichen” und zur stoischen Sprachlehre c. dolgozatai) meg a mai nyelvtudomány elméleti alapjainak vizsgálatával (vö. például az Általános Nyelvészeti Tanulmányokban közzétett munkáit). Több nevezetes dolgozatának megjelenése eseményszámba ment a magyar nyelvészeti életben (pl. Elméletek a szófajok természetéről; A nyelvtudomány újabb fejlődéséről; A nyelvtudomány újabb fejlődésének egyes kérdéseiről; A nyelvtudomány meg hasonlításáról; A „történeti nyelvtan” kettős értelme).

Telegdi Zsigmond általános nyelvészeti munkái nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy hazánkban a modern nyelvészet kérdései iránt megnőtt az érdeklődés, és hogy e nyelvészet „technikaibb” megközelítésmódja iránt csökkent az idegenkedés. Munkái ugyanakkor kifejezetten gazdagították a nyelvtudomány újabb alakulásának marxista szempontú kritikai értelmezését, mindig arra törekedett, hogy a marxizmus talajáról értékelje a modern nyelvészet valós eredményeit és jellegzetes tévedéseit.

Telegdi Zsigmond azon nyelvészek közé tartozik, akik korán felismerték a generatív nyelvelmélet jelentőségét. Egyre inkább tudatossá vált benne, hogy ez az elmélet korunk egyik legjelentősebb nyelvelmélete. Az a körülmény, hogy a mai magyar általános nyelvészet nyitottabb, mint elődeinké és jobban megközelíti a nemzetközi színvonalat, elsősorban Telegdi Zsigmond érdeme.

Külön kell szólni ünnepeltünknek Bevezetés az általános nyelvészetbe c. tankönyvéről. Mint ahogy arra már másutt rámutattam (MNy. 75), Telegdi Zsigmond számos fontos és időszerű elméleti kérdést tárgyal e nagy jelentőségű könyvben. Nyelvészeti életünk sok félreértése és tévedése elkerülhető lenne (lett volna), ha a Bevezetés tanítását komolyan vennénk (vettük volna). Íme egy csokorra való e kérdések közül: a mondat (Satz, sentence, phrase) és a nyilatkozat (megnyilatkozás, Äußerung, utterance, énoncé) fogalmának következős szétválasztása, a mondat fogalmának grammatikáktól függő meghatározása, a jel vonatkozásának (referenciájának) és jelentésének megkülönböztetése, a logika — és a nyelvléírás viszonyának — szerepének a hangsúlyozása, a nyilatkozat pragmatikai funkciójának tisztázása, a generatív grammatika jelentőségének felismerése és kritikai értékelése, a nyelv és a beszéd szembeállítás, a leíró szempont elsődlegességének hangsúlyozása a normatívval szemben. Mindezekben a kérdésekben a korszerű tudományos álláspontot Magyarországon talán senki sem fogalmazta meg világosabban, egyértelműbben mint Telegdi Zsigmond. A Bevezetés korszerű és átfogó szintézisét adja a nyelvészet legfontosabb, elvi-elméleti eredményeinek és ezzel nagymértékben hozzájárul egy jól megalapozott, a tudomány mai szintjét képviselő általános nyelvészeti műveltség meghonosításához.

Telegdi Zsigmond minden írását példás igényesség, filológiai pontosság és módszeresség jellemzi. Ez áll a Bevezetésre is, amelynek minden mondata átgondolt, tartalmas és világos: olyan erények ezek, melyekkel nem minden nyelvészeti munka dicsekedhet.

Telegdi Zsigmond általános nyelvészeti érdeklődése tehát az iráni nyelvek egy-egy konkrét problémájának vizsgálatából nőtt ki. Voltaképpen ez az

általános nyelvészé válás természetes fejlődésmenete is: konkrét vizsgálatokból kiindulva az általános felé törekedni. Telegdi Zsigmondnál tulajdonképpen mindent megtalálunk, amit ma egy általános nyelvésztől elvárunk: a konkrét nyelvi problémák beható ismerete, mély tájékozottság a „hagyományos” nyelvészetben, a nyelvtudomány történetében egyaránt, a nemzetközi szakirodalom állandó nyomon követése, kiváló filozófiai és logikai iskolázottság. Éppen ezért Telegdi Zsigmond munkásságának a sokféleségében is az egységet kell látnunk: a nyelvről való ismereteink gazdagítása mint cél bennerejlik minden munkájában.

Természetesen, nem tekinthetem céloznak egy hosszú élet gazdag tudományos munkásságának részletes áttekintését, csupán főbb kutatási területeire, jelentősebb munkáira kívántam a figyelmet ráirányítani.

Nem hagyható szó nélkül emellett Telegdi Zsigmond oktató és szervező munkája sem. A felszabadulás után ő lett a Nyelvtudományi Intézet első igazgatója, majd 1957-ben az újralakult Általános Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára. Majdnem húsz évig állt e tanszék élén, nyelvész hallgatók nemzedékeit tanította. Az ő nevéhez fűződik az általános és alkalmazott nyelvészeti szak megszervezése a budapesti egyetemen. A szak tantervének összeállításában a legkorszerűbb elképzelések vezették: a tanítandó tárgyak között szerepelt a fonológia, a szintaxis, a szemantika, a nyelvtudomány története, a matematikai nyelvészet és az alkalmazott nyelvészet.

Egyetemi előadásait ugyanaz az alapos felkészültség, alaposság és módszeresség jellemezte, mint írásait. Ma már ritkaság számba megy a Telegdi Zsigmond által képviselt tudóstípus: szinte tökéletes filológiai felkészültsége; a hagyománynak és az újnak egyaránt alapos ismerete mindig csodálatot keltett bennem. Az új elméletek iránti nyitottsága úgyszintén irigylésre méltó.

Valójában nemcsak azok nevezhetik magukat Telegdi Zsigmond tanítványainak, akik előadásaira jártak, akiket tanárként tanított, hanem tanítványai vagyunk mi is, akiknek alkalmunk volt problémáinkat vele megbeszélni, akik munkatársai lehettünk az egyetemen vagy az egyetemen kívül. Tanácsai, megjegyzései mindig figyelemre méltóak, megszívlelendők voltak.

Telegdi Zsigmond szervező munkájának fontos része az Általános Nyelvészeti Tanulmányok köteteinek szerkesztése 1963 óta, több alkalommal munkatársak bevonásával. Ez a sorozat igen fontos szerepet tölt be általános nyelvészeti életünkben, hiszen egyetlen olyan periódikus kiadványunk, amely kizárólagosan általános nyelvészeti tanulmányokat közöl.

Telegdi Zsigmond 1979. december 29-én töltötte be hetvenedik életévét. Mi, volt tanítványai, tisztelői, barátai, folyóiratunk munkatársai nagy szeretettel köszöntjük születésnapja alkalmából és azt kívánjuk, hogy még számos éven át jó egészségben tevékenykedjék az általános nyelvészet és az iranisztika javára.

KIEFER FERENC

Telegdi Zsigmond munkáinak válogatott jegyzéke

A talmudi irodalom iráni kölesönszavainak hangtana. (Disszertáció.) Budapest 1932.
 Une note pehlevie. Journal Asiatique, avril—juin 1934: 319.
 Essai sur la phonétique des emprunts iraniens en araméen talmudique. I. m. avril—juin 1935: 177—256.

- Eine türkische Grammatik in arab. Sprache aus dem XV. Jh. Kőrösi Csoma-Archivum 1936. 282—326.
- A sémi írás útja a Földközi tengertől a Csendes Óceánig. IMIT Évkönyv 1937. 200—226.
- Notes sur la grammaire du sogdien chrétien. Journal Asiatique, avril—juin 1938: 205—233.
- Un emprunt sogdien en ture. KCsA 1939. 501 k.
- A kazárok és a zsidóság. IMIT Évkönyv 1940. 247—287.
- Nature et fonction des périphrases verbales en persan. AOH 1(1950): 315—338.
- Az orosz nevek és szavak akadémiai átírása. Magyar Nemzet 1951. május 22: 23.
- A kevert nyelvrendszer kérdéséhez. NyIOK 2(1952): 338—342.
- A nyelv és a beszéd viszonyáról. Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvtörténet. Budapest 1956. 63—69.
- A hangváltozások kérdéséhez. NyK 59(1957): 288—294.
- Bemerkungen zu einigen Theorien über die Wortarten. ALH 8 (1958): 1—43.
- Über die Partikelkomposition im Neupersischen. ALH 5(1955): 67—183.
- Szaadi és Gulisztán. Világirodalmi Figyelő 5 (1959): 308—316.
- Elméletek a szófajok természetéről. Nyelvtani tanulmányok. Budapest 1961. 25—48.
- Zur Morphologie des Neupersischen. AOH 12 (1961): 183—199.
- A nyelvtudomány újabb fejlődéséről. Magyar Tudomány 1961: 221—228.
- Bevezetés a nyelvtudományba. I—II. (Egyetemi jegyzet.) 1961—1964.
- A nyelvtudomány újabb fejlődésének egyes kérdéseiről. NyIOK 18 (1961): 11—27.
- Zur Unterscheidung von Substantiv und Adjektiv im Neupersischen. AOH 15 (1962): 325—336.
- Über die Entzweiung der Sprachwissenschaft. AOH 12 (1962): 95—108.
- A nyelvtudomány meghasonlásáról. ÁNyT 1 (1963): 295—305.
- Bemerkungen zu einer neuen Konzeption der Grammatik. Wiss. Z. Univ. Halle. Ges.-Sprachw. 12 (1963): 965—970.
- Über einen Fall struktureller Homonymie im Persischen. AOH 14 (1964): 237—261.
- Az összetételek vizsgálatához. ÁNyT 3 (1965): 203—212.
- Zur Geschichte der Sprachwissenschaft. („Historische Grammatik“). AOH 16 (1966): 225—237.
- Márkus György: Kritikai megjegyzések L. Wittgenstein értekezéséhez. ÁNyT 4 (1966): 315—320.
- Nominalizáció és történelem. ÁNyT 4 (1966): 189—107.
- Begründungen der historischen Grammatik. (Zur Geschichte der Sprachwissenschaft.) To Honor Roman Jakobson.
- A „történeti nyelvtan“ kettős értelme. ÁNyT 5 (1967): 287—300.
- Szöveggyűjtemény az általános nyelvészet tanulmányozásához (szerk.) Kézirat. Budapest 1968.
- Humboldt als Begründer der Sprachtypologie. Theoret. Problems of Typology . . . Budapest 1970. 25—34.
- Megjegyzések általános nyelvészetünk helyzetéről. NyK 71 (1970): 227—241.
- Nyelvelmélet és nyelvtipológia humboldti egysége. ÁNyT 7 (1970): 229—239
- La construction abrui muhoyas daroz en tadjik. In: Henning Memorial Volume. London 1970. 427—446.
- Török nyelvi hatás a tadzsikban. NyK 63 (1971): 208—216.
- Egy fordulópont a grammatika történetében (a hagyományos nyelvtan bírálata és megújításának programja Saussurenél). In: Hagományos nyelvtan — modern nyelvészet. Budapest 1972. 7—31.
- Deme László: Az általános nyelvészet alapjai. NyK 74 (1972): 439—453.
- Remarques sur les emprunts arabes en persan. ALH 23 (1973): 51—58.
- On the Connection of Linguistics and Language Teaching. Modern Language Teaching. Budapest 11 (1974): 23—32.
- A nyilatkozat mint indíceum. ÁNyT 11 (1976): 279—287.
- Versuch einer kritischen Analyse des Cours de linguistique générale von Ferdinand de Saussure. Von Eberhard Hildebrandt, Marburg: Elwert, 1972 (Historiographia Linguistica 3 (1976): 108—117).
- Zur Herusbildung des Begriffs 'sprachliches Zeichen' und zur stoischen Sprachlehre. ALH 26 (1976): 267—305.
- Bevezetés az általános nyelvészetbe. Tankönyvkiadó, Budapest 1977. 267 l.
- Ismertetett munkák: